

بررسی انتقادی مجموعه سازی از لابلای دستورالعمل کتبی کتابخانه‌های دانشگاهی ایران دکتر احمد شعبانی^۱

چکیده

سروری تاریخی بر محتوای خط مشی‌ها، گزارشها و دستورالعملهای مجموعه سازی در کتابخانه‌های دانشگاه شهید چمران، فردوسی، تهران، شیراز، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، دانشگاه صنعتی اصفهان. محتوای این خط مشی‌ها و گزارشات در برخی از کتابخانه‌ها به گونه‌ای آرماتی و در برخی با توجه به واقعیات ایران تهیه شده‌اند و هر یک از آنها برای شرایط بعد از انقلاب اسلامی از نارسائیه‌ها و کاستی‌های قابل توجه برخوردارند.

آشنایی کتابداران ایرانی به روش‌ها و شیوه‌های مجموعه سازی بسیار بدیع و نومی باشد، جرج چندلر (Chandler. 1961) در کتاب (کتابخانه‌ها در شرق) با ارجاع به سمینار منطقه‌ای یونسکو در سال ۱۹۶۰، وظایف کتابخانه‌های دانشگاهی و چارچوب عملکرد آنها را خدمات به دانشجویان دوره‌های مختلف، پژوهشگران، و اعضاء دانشکده می‌داند. در این متن که سه دهه پیش به قلم آمده است و از وضعیت نا مطلوب خدمات و مجموعه‌های دانشگاهی سخن رفته درباره کتابخانه‌های دانشگاهی چنین اظهار نظر شده است: «شاید تعجب آور نباشد که قبل از سال ۱۹۷۰ فقط یک کتابخانه دانشکده‌ای ایران از دستورالعمل انتخاب و فراهم آوری مواد استفاده می‌کرده است». این نکته در گزارش ((کمیته حقوقی انجمن کتابداران ایران)) با عنوان بررسی اجمالی سازمان و خدمات کتابخانه‌های ایران در سال ۱۳۵۳ نیز مشهود است. در این گزارش از هیچگونه اساسنامه کتبی و یا آیین نامه‌های چاپی سخن به میان نمی‌آید، اما مؤلفین

(^۱) عضو هیات علمی گروه کتابداری دانشگاه اصفهان.

کتابها و نشریات ادواری فارسی ولاتین متذکر شده است که «در تهیه و سفارش این مواد از طریق ناشران، کارگزاران و کتابفروشان اقدام می‌شود. در مورد کتابهای فارسی، خرید به طور حضوری از کتابفروشیها و گاهی با مکاتبه از ناشران و در مورد کتابها و مجلات لاتین خرید از طریق مکاتبه و در صورت نیاز فوری به صورت تلکس از کارگزاران صورت می‌گیرد» (دانشگاه شیراز ۱۳۶۷). آنگونه که در مثنوی مجموعه سازی مواد این کتابخانه آمده است، بجای تأکید به گزینش کامل، ارزشیابی مواد و گردآوری کل اطلاعات پژوهشی مملکت، لااقل درباره مواد فارسی بر واقعیت‌های روز تأکید شده، و مثلاً خرید مواد فارسی را با حضور در کتابفروشیها و نمایشگاههای کتاب توصیه کند. احتمالاً محدودیت عناوین مواد چاپی فارسی، عدم ارائه خدمات مناسب از سوی کارگزاران، گرانی هزینه پستی موجب شدند تا خرید مستقیم از کتابفروشی‌های محلی یا نمایشگاه‌های ملی روش عملی مجموعه سازی مواد فارسی تلقی شود. دانشگاه صنعتی اصفهان نیز بر ضابطه دار شدن موادی که باید سفارش شوند تأکید دارد و روشی عملی برای آن طراحی می‌کند، اما هیچگونه گزارشی از نتایج اجرای این طرح در دست نیست. «از آنجائی که نقش اعضاء هیأت علمی دانشگاه در بالا بردن کیفیت و کمیت سفارشات از اهمیت بسزائی برخوردار می‌باشد، در این رابطه راهنمای انتشارات جدید ناشرین در فواصل یک الی دو ماهه برای نمایندگان دانشکده‌ها در کتابخانه مرکزی ارسال می‌گردد و نمایندگان، آنها را با زمان بندی مناسب در اختیار کلیه اعضاء هیأت علمی دانشکده مربوط قرارداد تا پس از انتخاب مواد مورد نظر و تکمیل برگه‌های سفارش آنها را یک جا به کتابخانه مرکزی ارسال دارند» (دانشگاه صنعتی اصفهان، ۱۳۶۹). از مطالب دیگر که عملکرد بخش تهیه مواد را نسبت به گذشته و کشورهای دیگر متمایز ساخته، وظایف مقطعی است که برخی کتابخانه‌های دانشگاهی کشور پذیرا شده‌اند. مثلاً در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران اصول مدون و مصوب سال ۱۳۴۸ مبنی بر خرید کلیه کتب و نشریات منتشره

(၁၀)

(92)

به ابعاد مجموعه و مجموعه سازی از نظر آماری و فنی توجه کرده‌اند. مهمترین اجزائی که درباره مجموعه سازی در این گزارش مورد توجه قرار گرفته موارد زیر است (انجمن کتابداران ایران، ۱۳۵۳):

- تقاضای تفویض اختیارات اجرائی به مسئولین کتابخانه.

- شرکت مسئولان کتابخانه در تنظیم بودجه.

- ایجاد همکاری بیشتر و نزدیکتر بین هیأت آموزشی و کارکنان کتابخانه‌ها.

- حل مشکل سندنویسی برای سفارش کتاب از خارج، برای کتابداران دانشگاهی.

- انتشار کتابشناسی برای انتخاب و سفارش کتاب.

سه مورد نخست از اجزاء پیشنهادی کمیته حقوقی انجمن کتابداران ایران یادآور مباحثات عمیق درباره روابط کارکردی کتابخانه در نیمه دوم قرن حاضر میلادی است که اندیشمندان این رشته در مجلات و نشریات تخصصی ایالات متحده آمریکا منتشر می‌کرده‌اند. این متخصصین کارکرد کتابخانه را ترکیبی از اعمالی می‌دانند که سرشت و روابط بنیادی ارائه خدمات کتابخانه توسط حرفه‌مندان رشته کتابداری را مشخص می‌کند. پیشروان این رشته در کلامی روشن و رسا توضیح می‌دهند که درحوزه کتابداری، دانشها و فنون هسته‌ای وجود دارد که رهیافتی یگانه برای بهره‌برداری از دانش مهیا می‌کند. سرشت آن علمی و انسانی است و برداشت آن دانشگاهی و می‌تواند به طور منظم از طریق تجربه و پژوهش گسترش یابد. چنین دیدگاهی در اوایل دهه شصت میلادی از سوی نیل هارلو کراست (Sinai, 1972). مثلاً یکی از دلایلی که برای شکل‌گیری مرکز اسناد و مدارک علمی در سال ۱۳۴۷ بیان شده، مجموعه سازی، سازماندهی، توسعه و خدمات

و جمع آوری کلیه بروشورها و فهرستهای ارسالی از طرف ناشرین خارجی توسط بخش تهیه کتاب دنبال شد، اما وظیفه تازه‌ای که برای این بخش ظاهر شد، توزیع کتب صادره‌ای بین سازمان‌های متنوع فرهنگی و علمی بود. در گزارش فعالیت‌های این کتابخانه در نه ماهه ابتدای سال ۱۳۶۷ مذکور است که:

«از طریق مبادلات که یکی از واحدهای این بخش است بیش از یک صد هزار کتاب از مجموعه‌های صادره‌ای به دارالعلم (قم) تحویل شده است». بدیهی است که این مورد وظیفه‌ای استثنایی مقطعی و پی‌آیند انقلاب است نه خود کتابخانه بلکه عوامل بیرون از کتابخانه بر آن تحمیل کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

هرچند تدوین آیین‌نامه‌ها و خط‌مشی‌های مجموعه سازی در کتابخانه‌های دانشگاهی فراگیر نبوده، لیکن بیش از دو دهه قدمت دارد. به طور کلی دو گونه سیاستگذاری دنبال شده است:

۱- بخش اول که برنامه ریزیهای عملی را براساس ساخت و شرایط کتابخانه با توجه به بنیادهای عملی مجموعه سازی به رشته تحریر در آورده‌اند. مثلاً، آیین‌نامه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه شیراز که در زمینه خرید و اتباع با توجه به محدودیت عناوین فارسی از شیوه حضوری نام برده و زمینه مشکلات منابع ارزی را در باب تهیه مواد لاتین به ضروری‌ترین وجه در دستور کار قرار داده است.

۲- بخش دوم از این گونه متون، مواد و آیین‌نامه‌هایی است که برنامه‌هایی فراتر از حدود عادی و امور را مورد ملاحظه قرار داده، به کلیت در سیستم خرید و سفارش مبادرت کرده‌است.

تکمله سردبیر

هر دو مورد بالا به ویژه در شرایط بعد از انقلاب اسلامی، در عمل با دشواریها و کاستیهای زیادی روبرو بوده است. بودجه محدود کتابخانه‌ها، ضعف ریال در برابر ارزهای خارجی، وضعیت اقتصادی دوران جنگ، غلبه کارکنان غیر کتابدار بر کتابداران، این امکان را به وجود نیاورده است که کتابخانه‌ها مجموعه خود را بر اساس آرمانهای اصولی خود شکل دهند و آنچه را که به کیفیت مجموعه می‌افزاید به کتابخانه بیاورند. در این سالها خرید مستقیم از کتابفروشیها و نمایشگاههای محلی و ملی، لاقبل برای کتابخانه‌های دانشگاهی، تنها راه مجوعه‌گستری بوده است. واقعیات بعد از انقلاب اسلامی و ناتوانی کتابخانه‌ها در جلب اعتماد ناشران و کارگزاران و بالعکس، هرگونه خرید را موقوف به پرداخت وجه پیش از دریافت کتاب و سایر مواد کرده است و این خواسته‌ای است که با خواسته واحدهای امور مالی سازمانها در تضاد است. لذا تلاش برای کسب مبلغی پول نقد و مراجعه به کتابفروشی و یا نمایشگاه برای هزینه کردن کل وجه دریافتی تنها راه پیش روی کتابداران است. بدیهی است که در چنین شرایطی آنچه در کتابفروشی و یا در نمایشگاه موجود است قابل خرید است و نه آنچه که کتابخانه برای مجموعه‌گستری خود نیاز دارد.

به بیانی دیگر ممکن است خط مشی‌ها و آیین‌نامه‌های خوب یا بد، متأثر از این یا آن کتابخانه یا کشور داشته باشیم یا نداشته باشیم، اما وقتی مجموعه‌گستری ما تابع موادی است که در کتابفروشیهای محل یا نمایشگاهها ارائه می‌شود، عملاً، کتابفروشان و ناشرانی که به آنها مراجعه می‌کنیم مجموعه ما را می‌سازند. تجربه سالها نمایشگاه کتاب مؤید این نکته است که در نمایشگاهها نمی‌توانیم به انتخاب مناسب برای کتابخانه دست بزنیم، بلکه مجبوریم از آنچه در نمایشگاه هست ظاهراً مناسبترین را، آنهم مناسبترین از نظر شخصی که مأمور خرید شده است، خریداری کنیم. در واقع در کتابفروشی یا نمایشگاه فقط موضوع را انتخاب می‌کنیم و نه

عناوینی را که بر غنای مجموعه ما می‌افزاید. با روزافزونی مشکلات اقتصادی، این احتمال هست که حتی از انتخاب موضوع هم بازمانیم. در چنین تنگنای اقتصادی هرگزینش و هر خرید باید از صافی با سوراخهای تنگ تر و تنگ تر عبور کند. خوب خط‌مشی نویسان امروز همانهایی خواهند بود که صافی مناسب این زمان را برای مجموعه سازی توصیف کنند.

منابع:

- ۱- انجمن کتابداران ایران، کمیته حقوقی بررسی اجمالی سازمان و خدمات کتابخانه‌های ایران (تهران: انجمن کتابداران ایران، ۱۳۵۳)، ص ۲۲-۱.
- ۲- خاکساری، محمد علی، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه فردوسی مشهد مشکوه شماره ۴۷، (تابستان ۱۳۷۴)، ص ۱۶۸-۱۵۵.
- ۳- دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، گزارش فعالیتهای کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد در ۹ ماهه اول سال ۱۳۶۷، کتابداری، دفتر چهاردهم (۱۳۶۸)، ص ۹۹.
- ۴- دانشگاه شیراز، معاونت آموزشی، کارنامه سالانه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد و کتابخانه‌های اختصاصی دانشگاه شیراز (شیراز: دفتر معاونت آموزشی دانشگاه شیراز، ۱۳۶۷).
- ۵- دانشگاه صنعتی اصفهان. کتابخانه مرکزی. راهنمای کتابخانه مرکزی (اصفهان: دانشگاه صنعتی اصفهان، ۱۳۶۹)، ص ۲۰.
- ۶- دانشگاه صنعتی امیرکبیر. کتابخانه مرکزی شهید صیوری، آشنایی با کتابخانه مرکزی شهید صیوری و نحوه استفاده از خدمات آن. (تهران: دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۶۳)، ص ۷.
- ۷- دیانی، محمد حسین. نگاهی به دست آوردها و مشکلات کتابخانه‌های دانشگاه شهیدچمران. (اهواز: کتابخانه مرکزی دانشگاه شهید چمران، ۱۳۶۲)، ص ۳۲.
- ۸- روشنی زعفرانلو، قدرت الله، گزارش سال ۱۳۵۳ کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۴)، ص ۴.
- ۹- کرایست، جان. م. مبانی فلسفه کتابداری آموزشی، ترجمه اسدالله آزاد (مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵)، ص ۴۰.

10- George Chandler, **Libraries in the East**. (London: Seminar Press, 1971), p45.

11- Ali Sinai, "The Impact of Recent Developments on Iranian Librarianship" In **International Librarianship** edited by George Chandler (London: the Library Association, 1972), pp 63-67.